

Taal als thermometer van cultuur

(Dit artikel is in licht gewijzigde vorm verschenen in *AMC Magazine*, september 2012, p. 20-23 onder de titel *De onmacht om het echte debat aan te gaan*.)

In zijn spraakmakende Waar zijn de intellectuelen? *signaleerde de Engelse cultuursocioloog Frank Furedi een ‘dumbing down’ van onze cultuur. Politici, gezagsdragers, media en culturele instanties zouden zich met hun traditionele voorbeeldfunctie geen raad meer weten. Lijdt de samenleving aan acute verkleuring? In de serie ‘Niet te moeilijk graag’ wordt die vraag voorgelegd aan uiteenlopende wetenschappers en publicisten. Aflevering 11: Jan Renkema over taal als thermometer van cultuur.*

Dumbing-down van onze cultuur, is dat iets anders dan infantilisering, simplificatie, verkleuring, of ver-jip-en-janneking? Als dat ermee wordt bedoeld, moet het ook aan de taal als cultuurdrager merkbaar zijn.

Schrijven we tegenwoordig slechter dan vroeger? Neem werkstukken van studenten. Als ik als universitair docent mag ophouden met corrigeren zodra ik een taalfout tegenkom, hoef ik nooit meer te corrigeren. Maar dat is logisch. Er studeren nu vijfmaal zoveel studenten als enkele decennia geleden. En als natie zijn we heus niet intelligenter geworden. Op internet heeft *ik wordt* ruim een miljoen hits (en *wordt ik* ruim twee miljoen). Dat krijg je als ook weinig geletterden chatten. Trouwens, die één miljoen betekent dat het (slechts) in zeven procent van de gevallen fout gaat: *ik word* heeft veertien miljoen hits. En als het op de honderd keer maar zeven keer fout gaat, heeft het internet nog een negen voor dictee. Toch?

Is dat dumbing-down van de taal, of gebrom van oudere schrijvers? Ook in het oude Egypte klaagde men over de verloederding van de jeugd. Infantiel komt van in-fans: ‘(nog) niet in staat tot spreken’. Maar er is nog nooit zo veel publiek gesproken en geschreven als in dit decennium. Infantiel betekent stom, maar ook stom in de betekenis ‘dom’. En dat aspect zien we niet alleen in het taalgebruik zelf, maar vooral ook in de reflectie op taal en debatten over taalbeleid. In deze bijdrage betoog ik dat de aandacht voor taal te eenzijdig gericht blijft op de buitenkant, met name de spelling (1) en dat het debat over de functie van taal te veel aan de oppervlakte blijft (2). De oorzaak zoek ik echter niet in ‘dumbing down’ of infantilisering – dat is eerder een gevolg – maar in een ander sociaal-cultureel fenomeen: de ontzuiling (3).

Reflectie op taal

Taalkritiek

Het dagblad NRC plaatste 28 oktober 2011 een opiniestuk onder de titel ‘NRC barst van de fouten’: *email* in plaats van *e-mail*, *genant* in plaats van *gênant*, *sjiek* in plaats van *chique*, enz. Zelfs deze kwaliteitskrant bevat meer dan voldoende bijdragen met een slechte compositie, ontspoorde zinnen en foute woordkeus. Maar kennelijk ging auteur Stan Verhaag (‘tekstschrjver, journalist en fan van zorgvuldigheid’) ervan uit dat de kwaliteit omhooggaat wanneer men de spelling verbetert. Alsof in een koude kamer de temperatuur omhooggaat wanneer je een kaarsje onder de thermostaat zet. En dan nog: Wat is er tegen *email* zonder streepje? Heeft iemand een leesprobleem met *genant*? En *sjiek* wordt door andere spellingdeskundigen goedgekeurd.

In dezelfde krant leverde toonaangevende dichter-essayist Ilja Leonard Pfeijffer kritiek op het PVV-gedachtengoed (3 februari 2011). Hij bekritiseerde ook de spelling van het woord gedachtengoed. Het is immers *gedachtegoed*, zonder -n-. Helemaal waar, althans volgens de deels mislukte spellingregeling voor de tussen-n. Maar had de columnist deze oppervlakkigheid niet veel beter kunnen aangrijpen om via het enkelvoud ‘gedachte’ het one-issuekarakter van deze partij aan de kaak te stellen? In taalkritiek gaat het vaak om details en uiterlijkheden. Dat moest een wijnkenner eens doen: over slechte wijn alleen zeggen dat er een stukje kurk in drijft.

Taalvragen

Schrijvers kunnen gelukkig terecht bij taaladviesdiensten voor al hun taalvragen. Maar wat vragen schrijvers? Tot de top tien behoren *te(n) alle(n) tijde(n)* en *er+van+uit+gaan*. Het meeste gaat over spelling, of over oude schoolregels die nauwelijks meer toepasbaar zijn zoals het gebruik van *hun* en *hen*. Ja, en als er een vraag komt over het schrijven van een zakelijke brief, gaat het om conventies voor adressering, aanhef en andere vormkwesities. Geen aandacht voor de inhoud of de compositie. De aandacht voor taal beperkt zich tot de vraag ‘Hoe heurt het eigenlijk?’ Zo lijkt het alsof een high tea beter wordt wanneer het vorkje links of rechts van het taartje ligt – of nee, toch liever boven het gebakje.

Verklaring

Waarom zoveel aandacht voor tekst-make-up, en zo weinig voor de inhoud? Al vanaf de basisschool heet spellingles ‘taalles’. Wij zijn spelling taal blijven noemen, en al die andere veel belangrijkere zaken heten: spreekbeurt, betoog, creatief schrijven. Er is nog steeds geen tv-programma waarin teksten worden vergeleken op overtuigingskracht. Maar het gebouw van de Eerste Kamer wordt wel ter beschikking gesteld om bekende en onbekende Nederlanders te laten struikelen over de spelling van ‘evoqueren’. Tsjja, als ik zelf veel moeite heb moeten doen om te begrijpen dat het *ervan uitgaan* is, dan wil ik de fout ook graag aanwijzen bij anderen. En ook: als ik iets tegen een tekst heb, maar ik weet niet precies wat, dan krijg ik een heel lastige discussie over rommelige argumentatie en vlucht ik in details, bijvoorbeeld dat het *te allen tijde* moet zijn. Dan verstomt taal tot spelling.

Debatten over taalbeleid

Het Nederlands en zijn omgeving.

Onze taal houdt het midden tussen Duits en Engels. Althans taalkundig gezien. Maar als woorden uit deze talen ons land binnendringen, wordt er anders gereageerd. Eind 2011 hielden twee Kamerleden Jack Biskop en Ton Elias (beiden ook lid van de interparlementaire commissie van de Taalunie) een pleidooi voor het weren van Engelse woorden. Waarom *health center* voor ziekenhuis, waarom *benchmark* als wij ijkpunt hebben, waarom *out of the box*-denken wanneer we ook onorthodox kunnen denken, enz.? Maar deze Kamerleden kregen nauwelijks reactie van hun collega’s. De Kamervoorzitter reageerde alleen met “Hear, hear! O, sorry.” En ja, dan komen er altijd commentaren dat een *humanresourcesmanager* toch iets meer doet (en ook beter betaald wil worden) dan een ‘personeelsfunctionaris’, of dat *checks and balances* iets anders is dan ‘teugels en tegenwichten’. De discussie ging als een nachtkaaars uit, en men lacht nog wat meewarig.

Zo ging het ook toen hoogleraren Nederlands in de jaren dertig van de vorige eeuw het Duits aandoende *schijnwerper* wilden vervangen door *zoeklicht*, of *bijwagen* voorstelden voor het Duitse *aanhangwagen*. En heel taalgevoelig wijst men er nu op dat een tram een bijwagen

heeft en een auto een aanhangwagen. Ook hier geen discussie en een meewarige glimlach. Kennelijk gaat taalbeleid niet verder dan op gezette tijden een oprisping over taalbescherming of ‘Nederlands in de Grondwet’.

Het effect van taal

In het dagblad Trouw van 17 december 2011 schreef Frank Ankersmit, emeritus hoogleraar intellectuele en theoretische geschiedenis, een prachtig artikel over onze democratie, het populisme en de tekorten van ons politieke systeem. Zijn stelling was: Wij hadden onze *democratie* nooit democratie moeten noemen, want het volk regeert immers niet. Als we onze democratie *electieve aristocratie* hadden genoemd, hadden we nooit zo veel problemen gehad met het populisme. – Dus, we hadden iets kunnen voorkomen door een ander woord te gebruiken. Dit lijkt op magisch denken, zoals we dat ook tegenkomen in Alice in Wonderland (Alice, een *infant*, in-fans). Als we maar een ander woord gebruiken, wordt de werkelijkheid ook anders.

Herhaaldelijk is voorgesteld om het woord *allochtoon* niet meer te gebruiken, omdat dit woord een valse tegenstelling creëert tussen etnische minderheden en autochtone Nederlanders. Zie bijvoorbeeld het voorstel van toenmalig minister van Justitie Hirsch Ballin in februari 2008. Maar direct vielen toen politici over hem heen: alsof een ander woord de werkelijkheid zou kunnen veranderen. Ook van taalkundigen kreeg de minister geen steun. De reeds bestaande negatieve betekenis van *allochtoon* zou dan vanzelf gaan kleven aan bijvoorbeeld *Marokkaanse Nederlander*, maar niet aan *Amerikaanse Nederlander*. Er is verder nauwelijks over gediscussieerd.

Zo ging het ook toen een hoogleraar rechtsfilosofie in de jaren zeventig van de vorige eeuw voorstelde om een dief voortaan geen dief meer te noemen. Delinquenten hadden het al zo moeilijk met hun resocialisatie. En zegt onze taal niet “Wie eens steelt, is altijd een dief.” Nee, die dieven moesten wij *vergissers* noemen die naar het vergissershuis gaan. Vergissen is immers menselijk, maar niet wenselijk. Ook toen is er meewarig gereageerd, en volgde er nauwelijks discussie. Kennelijk gaat taalbeleid niet verder dan af en toe een voorstel om een ander woord te gebruiken om de werkelijkheid te veranderen.

Het ontbreken van een verklaring

Waarom is er geen progressie in onze discussies over taaleigenheid of het effect van taal? O zeker, binnen de taal- en tekstwetenschap zijn er studies naar het effect van Engelse woorden in reclame of het effect van taalverruwing in het politieke debat, maar dat is mondjesmaat. In de Tweede Kamer blijft het Engels toenemen, en wordt er niet gedebatteerd over bijvoorbeeld de invloed van taalverruwing in de politiek.

Kennelijk weten de deelnemers niet hoe ze dit debat moeten voeren. Als er al gediscussieerd wordt, blijft het bij voorbeelden, zoals een verwijzing naar de opkomst van het Nederlandse *sociale media* naast het Engelse *social media*, of een verwijzing naar het Engelse parlement waar het er nog veel heftiger aan toe gaat. Maar een taalbeleid waarin nadrukkelijk onderscheid gemaakt wordt tussen het gebruik van het Nederlands en het Engels in het hoger onderwijs, of een taalbeleid waarin onderzoek gestimuleerd wordt naar effecten van woorden in het politieke debat, nee daar is nog geen begin van te bespeuren.

De ontzuilde samenleving

De overmatige aandacht voor de buitenkant van taal en het ontbreken van een debat over de eigenheid en de functie van taal, is dat infantilisering? Ik denk dat we daarmee onrecht doen aan al de schrijvers met vragen en al degenen die zich beleidsmatig zorgen maken over onze taal. Ik zoek de verklaring liever elders, in een sociaal-cultureel fenomeen: de ontzuiling.

Mijn grootvader leefde als gereformeerde Groningse boer in een besloten omgeving met een eigen taal, een eigen subcultuur en een beperkte actieradius. Dat deed ook de communistische arbeider even verderop, of de liberaal in de Randstad, of de katholieke industrieel in het zuiden. Iedere groep leefde op eigen manier. Ons poldermodel, ontstaan uit de noodzaak van een gezamenlijke strijd het water, bood ook een *modus vivendi* waardoor we niet met elkaar in debat hoefden over inhoudelijke verschillen. Dat heet tolerantie (positief) of onverschilligheid (negatief). Maar het was wel een manier om met verschillen om te gaan. Mijn kleindochter groeit op in een wereld die vele malen ruimer is, fysiek en digitaal, met kinderen van andere nationaliteiten en andere culturen. In haar leefomgeving moet zij direct met veel verschillen leren omgaan, en niet alleen via Sinterklaas én Suikerfeest. Hoe kunnen Nederlandse en Marokkaanse jongeren met elkaar spreken over hun culturele verschillen? Is daar wel een alfabet voor?

De beste samenvatting over de gevolgen van ontzuiling komt van Tjeenk Willink, de voormalig vicepresident van de Raad van State. In een afscheidsinterview in *Trouw* (27 januari 2012) merkte hij het volgende op: “Het grote voordeel van de verzuiling, de kunst met verschillen om te gaan, is met de ontzuiling verdwenen, het grote nadeel is gebleven. Dat is de onmacht het politiek-inhoudelijke debat met elkaar aan te gaan.”

Effecten op taalregulering

Terug naar de taal. Wanneer je niet alleen maar communiceert binnen je eigen groep, maar dagelijks geconfronteerd wordt met een grote variatie aan taalgebruik, dan is er meer behoefte aan algemeen geldende omgangsvormen in de communicatie, aan buitenkant-regels, ook voor geschreven taal. Twee triviale voorbeelden. In de spellingwet van 1954 werden regels gegeven voor het gebruik van het trema, om bij mechanisch lezen een mogelijk onjuiste uitspraak te voorkomen, zoals bij *beëdiggen*. Maar tegelijkertijd werd opgemerkt dat het ‘wetenschappelijk gevormden’ uiteraard vrij stond om het trema achterwege te laten op bijvoorbeeld *linguist*. In deze subcultuur was het toch wel duidelijk hoe dit woord moest worden uitgesproken. Nu geeft de tekstverwerker een rood kringeltje als er geen trema staat. In de eerste editie van het taaladviesboek *Schrijfwijzer* (1979) kon over de tussen-n worden opgemerkt, dat die niet zo belangrijk is, en dat je die ook net zo goed weg kunt laten als die storend is. In de huidige spellingregeling is de tussen-n tot in het kleinste detail geregeld. Maar wat is er tegen een beetje speling in de spelling? Juist die speling kan extra communicatief zijn, zoals in *ff w8en*, waar de tekens ook informatie geven over de degene die ze noteert. Schrijvers, verlies niet de kunst om met verschillen om te gaan.

En de allochtoon? Nee er is nog steeds geen inhoudelijk debat. Waarom neemt de overheid of een kwaliteitskrant niet het voortouw door consequent te spreken over Marokkaanse Nederlander? In een discussie die dan volgt, komen we misschien van *dumbing down* naar *thumbs-up* in respect voor inhoudelijke verschillen tussen subculturen. En de functie van het Engels in onze samenleving? Ach, zelfs op de universiteit waar ik werk is er – ondanks pogingen daartoe – niet inhoudelijk gedebatteerd over het effect van de ambtelijke richtlijn

dat ook in Nederlandstalige teksten Engelstalige aanduidingen moeten worden gebruikt voor faculteiten en afdelingen.

Jan Renkema

hoogleraar tekstkwaliteit (Tilburg University / Universiteit van Tilburg)